

Ἑρμηνευτικά καὶ κριτικά στὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον

Τὸ ἐξαιρετικὰ πολύτιμο γιὰ τὴν μελέτη τῆς μεσοβυζαντινῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας Ἐπαρχικὸν Βιβλίον εὐμοίρῃσε τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ τύχει κριτικῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν κορυφαῖο Αὐστριακὸ Βυζαντινολόγο J. Koder. Ἡ ἔκδοσις αὐτή, συνοδευόμενη ἀπὸ ἔγκυρη γερμανικὴ μετάφρασις¹, ἀποτελεῖ σταθμὸν στὴν ἔρευνα καί, μαζὶ μὲ τὴν πολυτιμὴ παλαιότερη σχολιασμένη ρωσικὴ μετάφρασις τοῦ M. Ja. Sjuzjumov², διευκολύνει τὴν προσέγγισις τοῦ κειμένου σὲ σημαντικὸ βαθμὸ. Σχετικὰ πρόσφατα δημοσιεύθηκε καὶ σχολιασμένη μετάφρασις τοῦ κειμένου στὰ νέα ἑλληνικά, ἡ ὁποία ἔχει φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ταξιάρχῃ Γ. Κόλια καὶ τὴν διδάκτορα Μαρία Χρόνη³. Παρακάτω θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐρμηνεύσω καὶ νὰ σχολιάσω ὀρισμένα χωρία τοῦ Ἐπαρχικοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ὡς τώρα ἐξηγηθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἐπάρκεια ἢ δὲν ἔχουν μεταφρασθεῖ ὀρθὰ ἀπὸ ὀρισμένους μεταφραστῆς. Παραπέμπω σὲ κεφάλαιο, σελίδα καὶ στίχο τῆς ἐκδόσεως τοῦ Koder.

σ. 72, 7-14 «Τὴν τῶν ὄντων ὁ Θεὸς σύστασιν δημιουργήσας ἐν κόσμῳ καὶ εὐταξίᾳ τὸ πᾶν συναρμόσας, δακτύλῳ τε ἰδίῳ νόμον ἐγκατάξας ταῖς πλαξὶν ἐνδηλώσας ἀριδηλότατα, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων φύλον εὖ διατιθέμενον μὴ ἀναισχύντως ἐπιπηδᾷ τῷ ἑτέρῳ θάτερος, μήτε μὴν ὁ κρεῖττων τὸν ἐλάττονα καταβλάπτῃ, ἀλλὰ πάντα δικαίῳ σταθμῷ διαταλαντεύηται, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἡμετέραν γαληνότητα τὰ ῥηθησόμενα νόμων ἐχόμενα διαθεῖναι εὐδόκησεν, ὡς ἂν εὐσχημόνως τὸ ἀνθρώπινον γένος πολιτεύηται καὶ μὴ θάτερος καταδυναστεύῃ θατέρου». Ἐνῶ ἡ γερμανικὴ μετάφρασις τοῦ κειμένου εἶναι ἄψογη, στὴν ρωσικὴ (σ. 45) ἡ μετοχὴ ἐνδηλώσας, πὸν διορθώνεται, μεταφράζεται ὡς κύριο ρῆμα. Ἔτσι ὁ μακροπερίοδος λόγος τοῦ Βυζαντινοῦ κειμένου διασπᾶται σὲ δύο ἀνεξάρτητες περιόδους. Αὐτὸ φυ-

¹ *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, Einführung, Edition, Übersetzung und Indices von J. Koder, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXXIII] Wien 1991.

² *Vizantiiskaja Kniga Eparcha*, Vstupistelnaja statja, perevod, kommentarii M. Ja. Sjuzjumov, Moskva 1962.

³ *Τὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον Λέοντος ζ' τοῦ Σοφοῦ*, Εἰσαγωγή, Ἀπόδοσις κειμένου στὴν νέα ἑλληνικὴ, σχολιασμός Τ. Γ. Κόλιας - Μαρία Χρόνη, Ἀθήνα 2010.

σικὰ δὲν εἶναι σφάλμα, ἐφ' ὅσον στὴν ρωσικὴ ἔκδοση υἰοθετεῖται ἡ διόρθωση ἐνεδήλωσεν. Στὴν νεοελληνικὴ μετάφραση γίνεται ἀπόπειρα νὰ ἀποδοθεῖ τὸ προοίμιο ὡς ἐξῆς (σ. 43): «Ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὴν οὐσία τῶν ὄντων καὶ συνένωσε ἀρμονικὰ τὰ πάντα μὲ ὁμορφιά καὶ τάξη καὶ μὲ τὸ ἴδιο του τὸ δάκτυλο χάραξε τὸν νόμο στὶς πλάκες καθιστώντας τὸν σαφῶς γνωστόν, ἔτσι ὥστε ἀκολουθώντας τὸν τὸ ἀνθρώπινο γένος, μὲ καλὲς προθέσεις νὰ μὴν ἐνεργεῖ μὲ ἀναισχυντία ὁ ἕνας εἰς βάρος τοῦ ἄλλου, οὔτε ὁ ἰσχυρότερος νὰ βλάπτει τὸν ἀσθενέστερο, ἀλλὰ ὅλα νὰ ἰσορροποῦν στὴ ζυγαριὰ τῆς δικαιοσύνης. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καὶ ἡ γαληνότητά μου εὐδόκησε νὰ ὀρίσει αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ νὰ τοὺς δώσει ἰσχὺ νόμου, ὥστε τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ διάγει βίον κοινωνικὸ μὲ εὐπρέπεια καὶ νὰ μὴν καταδυναστεύει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον». Οἱ δύο αὐτὲς περίοδοι, ὡστόσο, δὲν δίνουν νόημα στὰ νέα ἑλληνικά⁴. Ἡ πρώτη στερεῖται κυρίως προτάσεως (ἐκτὸς ἂν τὸ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ συνένωσε παραλειφθεῖ καὶ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ κόμμα), ἐνῶ ἡ δευτέρη βασίζεται σὲ παρανόηση τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖο ἔχει μία μόνο περίοδο μὲ ρῆμα τὸ εὐδόκησε, ὑποκειμένο τὸ Θεός, ἀντικείμενο τὸ διαθεῖναι, ποὺ μὲ τὴν σειρὰ του ἔχει ὡς ὑποκειμένο τὸ τὴν ἡμετέραν γαληνότητα. Ἡ σωστὴ μετάφραση εἶναι: Ὁ Θεὸς ποὺ δημιούργησε μὲ κοσμιότητα τὰ ὄντα..., εὐδόκησε, ὥστε ἡ δική μου γαληνότητά νὰ τακτοποιήσει ὅσα θὰ εἰπωθοῦν μὲ μορφὴ νόμου.

1.3 (σ. 76, 38-40) «καὶ μετὰ τὴν τῶν ὄρκων βεβαίωσιν σφραγίδι τοῦτον προχειρίζεσθαι ἐν τῷ ἐπαρχικῷ σεκρέτῳ». Ἡ νεοελληνικὴ μετάφραση δὲν δίνει νόημα (σ. 51): «Μετὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ὄρκων, νὰ ἀναγορευεῖται μὲ σφραγίδα στὸ γραφεῖο τοῦ ἐπάρχου». Ὅμως ἡ λέξις σφραγίδι προσδιορίζει τὴν λέξις βεβαίωσιν (ἀφοῦ ἐπιβεβαιωθοῦν οἱ γραπτοὶ ὄρκοι μὲ σφραγίδα). Ὁ αὐστριακὸς ἐκδότης μεταφράζει σωστὰ τὸ χωρίο.

1.9 (σ. 78, 83) «εἰ δὲ καὶ χεῖρας ἐπιβάλλη, παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω». Νομίζω ὅτι τὸ ἐπιβάλλει τοῦ κώδικα τῆς Γενεύης πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἐπιβάλλη (πρὸβλ. τοὺς ἀορίστους ποὺ προηγοῦνται, ἀφίκοιτο, φωραθείη).

3.1 (σ. 88, 201-203) «Ὁ τραπεζίτης προβληθῆναι μέλλων μαρτυρεῖσθω παρ' ἐντίμων καὶ χρησίμων ἀνδρῶν οἰκειομένων αὐτὸν μηδὲν πράττειν παρὰ τὰ διατεταγμένα, τὸ μὴ τὰ νομίματα ἢ τὰ μιλιαρῖσια ξέειν μήτε τέμνειν ἢ παραχαράττειν». Τὸ ἄρθρο τὸ δημιουργεῖ ὀρισμένους ὑποψίες. Τὸ ἔναρθρο ἀπαρέμφατο τὸ μὴ...ξέειν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ

⁴ Ἡ μετάφραση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη σφαλμάτων, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴν συνέχεια. Δὲν λείπουν ἐπίσης ὀρισμένα ἀβλεπτήματα (στὴν σ. 111 γίνεται λόγος γιὰ τὴν Σελεύκεια τῆς Πιερίας, καὶ ὄχι γιὰ τὴν Σελεύκεια τὴν Πιερία), ἢ γλωσσικὲς ἀτέλειες (στὴν σ. 89 δύο φορὲς ὑπάρχει ὁ τύπος ἔχει ὑποσθεῖ).

ὡς ἐπεξήγηση τοῦ μηδὲν πράττειν παρὰ τὰ διατεταγμένα. Λαμβάνοντας ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι συχνὰ στὸ κείμενο τοῦ Ἐπαρχικοῦ ἀπαντᾷ ἡ ἔκφραση τοῦ μὴ + ἀπαρέμφατο ποὺ δηλώνει τὸν σκοπὸ (ἢ τὴν ἀποτροπὴ ἀπαγορευμένης πράξεως) προτείνεται νὰ γραφεῖ καὶ ἐδῶ τοῦ ἀντὶ τό. Πρβλ. παρακάτω σ. 92, 245-247: «Ὁ ὀφείλων ἐν τῇ βεστιοπρατικῇ καταλεχθῆναι ἐπιστήμη μαρτυρεῖσθω πρότερον ἐν τῷ ἐπάρχω παρὰ πέντε προσώπων τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης τοῦ εἶναι ἄξιον ἐν τῇ αὐτῇ τέχνῃ».

5.5 (σ. 96, 288-289) «Οἱ τὰς πραγματείας εἰσάγοντες Σύροι, οὗτοι μὴ πλέον τοῦ τριμηνιαίου καιροῦ ἐν τοῖς μιτάτοις καθίστωσαν». Ὁ περιεργος τύπος καθίστωσαν διορθώθηκε σὲ καθεστάτωσαν ἀπὸ τὸν J. Nicole. Θὰ πρότεινα νὰ διορθωθεῖ σὲ καθήσθωσαν.

6. 9 (σ. 98, 323-325). «Ὁ ἐν εὐπορίᾳ εἰ τυχὸν ἀπὸ ἐξωτικῶν προσώπων ἐξωνησάμενος ἐτέροις πενεστέροις ἀπεμπολῆσαι ὀφείλει, οὐγγίαν μίαν ἐν τῷ νομίσματι ἀποκερδαινέτω». Καὶ οἱ τρεῖς μεταφραστὲς θεωροῦν ὅτι ὁ ἀγοραστής ὀφείλει νὰ πουλᾷ τὸ προῖον ἀποκλειστικὰ σὲ πτωχότερους. Τὸ ὀφείλει ὅμως ἀνήκει στὴν ὑποθετικὴ πρόταση, ὁπότε τὸ νόημα εἶναι ὅτι, ἂν πρόκειται κάποιος εὐπορος νὰ πωλήσει τὸ προῖον σὲ πτωχότερους, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κερδίξει μόνο μία οὐγγιὰ ἀνὰ νόμισμα.

7.1 (σ. 100, 350-351) «δαρμῶ καὶ κουρᾶ καθυποβληθήσονται καὶ τῆς τέχνης ἀποστήσονται». Μήπως πρέπει νὰ γραφεῖ ἀπωσθήσονται; Τὸ ἀποστήσονται εἶναι πιὸ οὐδέτερο καὶ δηλώνει ἐθελούσια ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς τέχνης, ἐδῶ ὅμως πρόκειται σαφῶς γιὰ ποινή.

8.13 (σ. 106, 416-417) «τῷ ἴσῳ δηλονότι τῶν παρ' αὐτῶν προβαλλομένων καταδικαζομένων κινδύνῳ». Ὁ Koder διορθώνει τὸ τῶν...προβαλλομένῳ τῶν χειρογράφων σὲ τῶν...προβαλλομένων. Εἶναι ἴσως προτιμότερη ἡ διόρθωση τῶν...προβαλλομένῳ τοῦ πρώτου ἐκδότη J. Nicole, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀπαιτούμενη ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς κλασσικῆς συντάξεως καὶ παραδιδόμενη ἀπὸ τὰ χειρόγραφα δοτικὴ διατηρεῖται. Παρόμοιο χωρίο ὑπάρχει καὶ στὸ 2.9 (σ. 86, 189-192 «Δοῦλος εἰς ἐργαστήριον ἀργυροπρατικὸν καθεσθῆναι μέλλον οἰκειούσθω παρὰ τοῦ οἰκείου δεσπότη εὐπόρου τυγχάνοντος, εἰ δὲ ἐλεύθερος, παρὰ πέντε προσώπων, τῷ αὐτῷ ὑποκειμένων δηλονότι τοῦ παρ' αὐτῶν προβαλλομένου κινδύνῳ»). Σωστά, νομίζω, καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ Nicole διόρθωσε τῶν...προβαλλομένῳ. Ἐνα ἄλλο χωρίο ποὺ στηριζεὶ τὴν υἰοθέτηση τῆς δοτικῆς εἶναι τὸ 6.7 (σ. 98, 318-319): «τὸν αὐτὸν ἐκεῖνῳ, εἰ παρὰ τὸ εἰκὸς διαπράττοιτο, ὑφιστάμενος κίνδυνον».

10, 1 (σ. 110, 463) «λίβανον, σμύρναν, βαρζήν, λουλάκην, λαχάν, λαζούρην». Στὰ εὐρετήρια τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς

μεταφράσεως καταχωρίζονται οί λέξεις στην όνομαστική, *βαρξή, λουλάκη, λαζούρη*. Δέν πρόκειται όμως για τύπους στο θηλυκό αλλά για τύπους του ούδετέρου *βαρξίν, λουλάκιν, ...λαζούριν*. Πολύ συχνά οί Βυζαντινοί γραφείς γράφουν *-ην* αντί *-ιν* στην κατάληξη των ούδετέρων. Στο 13. 1 (σ. 118, 565) ό Αύστριακός εκδότης όρθά αναγνωρίζει ότι τó *κανάβην* των χειρογράφων αντίστοιχεί στο *κανάβιν*, τó όποίο καί τυπώνει στην έκδοσή του.

11. 1 (σ. 112, 495-496) «*Τούς τήν κηρουλαρικήν μεταχειριζόμενους τέχνην χρεών ιδικώς έν τοίς έαυτών έργαστηρίοις ποιείσθαι τας πραγματείας*». Οί Έλληνες μεταφραστές μεταφράζουν (σ. 183) «*νά παρασκευάζουν τήν πραμάτεια τους στα έργαστήριά τους*». Η όρθη όμως απόδοση, κατά τήν άποψή μου, είναι: *νά έμπορεύονται τó προϊόν τους*. Πρβλ. 9.6 (σ. 108, 444) «*τήν πραγματείαν ποιείτωσαν*», τó όποίο όρθά άποδίδεται στα νέα έλληνικά «*νά πραγματοποιούν τήν συναλλαγή*».

14.2 (σ. 122, 606) «*άλλά καί τής ιδίας έξωθήσονται έπιστήμης*». *Νά γραφεί έξωσθήσονται*.

22.3 (σ. 140, 806-807) «*Οίος δ' άν τεχνίτης πολλών έργων έφιέμενος, ώς άν παρά πάντων κατασύρηται, πότε μέν τούτον δελεάζει, πότε δέ έτερον παρακρούεται*». Στην νεοελληνική μετάφραση (σ. 283) τó κατασύρεται άποδίδεται, με βάση μία άπό τίσ καταχωριζόμενες στο λεξικό του Δημητράκου έννοιες, ώς «*με άποτέλεσμα όλοι νά τόν κατηγορούν*». Αυτό είναι λάθος. Όρθότερα άποδίδεται στα γερμανικά (*daß er von allen niedergedrückt wird*) καί άκόμη καλύτερα στην μετάφραση του Sjuzumon (σ. 71: *για νά βρίσκει δουλειά άπό παντού*). Έγώ θα τó απέδίδα: «*προκειμένου νά τόν τραβοούν όλοι για νά τούς κάνει τίσ δουλειές τους*» (νά έχει δηλαδή ή εργασία του συνεχώς ζήτηση).

Ιωάννης Πολέμης
Πανεπιστήμιο Αθηνών